

Tato kniha je výsledkem čtyřletého úsilí editora a jeho kolegů v České republice a dalších zemích o nové uchopení tématu politické kultury, který až dosud byl zkoumán především politology. Výsledkem je sborník příspěvků, který dává slovo zejména sociokulturním antropologům, ale také sociologům a politologům. Jsou zde publikovány teoretické příspěvky i případové studie, které rozebírají údaje ze všech světadílů. Lze doufat, že předkládaná publikace bude inspirací pro další badatele, které neuspokojují současné tendence ke zjednodušujícímu chápání rozdílů i kontrastů v celosvětové snaze o nastolení demokracie. Kniha je určena především studentům společenských věd, ale také širší veřejnosti, která hledá alternativy k domnělé nevyhnutelnosti civilizačních střetů.

Do knihy přispěli:

Marc Abélès (CNRS, Paříž), Violetta Krawczyk-Wasilewska (Uniwersytet Łódź), Marek Skovajsa (FHS UK v Praze), Miroslav Novák (FSV UK v Praze), Igor Nosál (FSS MU v Brně), Juraj Buzalka a Tomáš Strážay (Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle), Anna Karnaf-Napieracz (Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków), Luboš Kropáček (Ústav Blízkého Východu a Afriky FF UK v Praze), Patrick Chabal (King's College London), Rosabell Boswell (Rhodes University, Grahamstown, JAR), Peter Geschiere (Universiteit Leiden), Anna Isabella Streissler (Universität Wien) a Petr Skalník (Katedra sociálních věd FHS Univerzity Pardubice)

Petr Skalník (narozen 1945), editor a iniciátor výzkumu o politické kultuře v období přechodu k demokracii v zemích s rozdílnými historickými a sociálními podmínkami, je sociální antropolog specializující se na politickou antropologii. Vykonal terénní výzkumy v různých lokalitách čtyř světadílů. V současné době dokončuje tříletý grantový projekt výzkumu české obce Dolní Roveň. Dlouhodobě přednášel na univerzitách v České republice, Nizozemsku, Slovensku, Jihoafrické republice, hostoval s přednáškami ve Švýcarsku, Francii, Španělsku, Itálii, Německu, Dánsku, Maďarsku, Izraeli, Libanonu, Rusku, Polsku, Velké Británii, USA, Kanadě a dalších zemích. Byl velvyslancem Československa a České republiky v Libanonu (1992-1997). Je editorem a spoluautorem kolektivních prací a sborníků jako *The Early State* (1978), *The Study of the State* (1981), *Outwitting the State* (1989), *The Early Writings of Bronislaw Malinowski* (1993), *Czech Republic and South Africa: Transition to Democracy* (1999), *Sociocultural Anthropology at the Turn of the Century: Voices from Periphery* (2000), *Africa 2000: Forty Years of African Studies in Prague* (2001), *A Post-communist Millennium: The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe* (2002), *The Intellectual Legacy of Ernest Gellner. Social Evolution and History* (2003), *Dolní Roveň: počas výzkumu* (2004) a dále dlouhé řady studií z teorie a dějin sociokulturní antropologie, z politické antropologie a afrikanistiky. Petr Skalník byl v roce 2003 zvolen vice-prezidentem Mezinárodní unie antropologických a etnologických věd (IUAES) a je zodpovědný za organizaci interkongresu IUAES na téma: Mnoho tváří rasismu, který se bude konat v Pardubicích na přelomu srpna a září 2005.

Vydáno s podporou Francouzského ústavu pro výzkum
ve společenských vědách (CEFRES)

SET OUT

PETR SKALNÍK (ED.)

POLITICKÁ KULTURA: ANTROPOLOGIE, SOCIOLOGIE, POLITOLOGIE

POLITICKÁ KULTURA: antropologie sociologie politologie

Petr Skalník (ed.)

ZROZENÍ ČESKÉ POSTKOMUNISTICKÉ POLITICKÉ KULTURY

IGOR NOSÁL¹

Anotace: Ve svém příspěvku autor diskutuje otázku sociálních a ideologických základů legitimizace nové politické kultury, vznikající v české společnosti po *sametové revoluci 1989*. Postkomunismus, jeho nové politické mýty a politická kultura, je kombinací pokusu nových elit o nastolení nové sakrální ideokracie shora a poddanského a autoritářského charakteru obecné národní politické kultury. Následující krize postkomunistické praxe je projevem falzifikace původní sakrální podoby nového mýtu vyvolané zájmovým chováním elit v konfliktu o kontrolu privatizovaného vlastnictví, který vypukl uvnitř nové politické třídy.

Úvod

Mým úkolem je pokusit se zde předložit interpretaci české politické kultury po *Sametové revoluci 1989*. Protože se pojem politická kultura často používá ve velmi různých souvislostech a často se zaměňuje dokonce za slušné chování konkrétních politiků, považuji za nutné nejprve stručně vymezit pojem politické kultury jako konceptu sociální vědy, jak jej budu nyní dále užívat. V druhém kroku bych se pokusil o stručnou analýzu charakteristických podmínek formování české postkomunistické politické kultury. Za třetí bych se pokusil popsat politickou kulturu české občanské veřejnosti a její strukturu po roce 1989 a za čtvrté se pokusím vyložit svou interpretaci role nových politických elit při formování postkomunistické politické kultury. Na závěr se pokusím ukázat na důsledky, které má charakter nové postkomunistické kultury pro stabilizaci demokratické politiky v současné české společnosti.

1. Co je politická kultura? Politická kultura a politická změna

Politickou kulturu lze definovat jako v určité sociální skupině (národní společnosti, či v jejích jednotlivých sub-skupinách – např. sociálních tří-

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Igor Nosál, Ph.D., Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Katedra sociologie, Gorkého 7, 602 00 Brno, e-mail: nosal@fss.muni.cz

dách) relativně ustálený a sociálně sdílený soubor hodnot a norem vymezujících normalitu v oblasti politického jednání a myšlení. Politická kultura je popsitelná také jako určitý soubor sdílených hodnot, postojů a přesvědčení, který v dané společnosti či sociální skupině nabývá charakteru relativně stabilního a kontinuálního modelu či vzorce, podle něhož se jedinci orientují k politice, politickému systému.

Z této definice vyplývá, že politická kultura je vlastnost kolektivity, tedy skupinový jev, nikoli individuálně psychologická vlastnost. Tak například ne všechny politické postoje jsou indikátorem politické kultury; pouze ty, o nichž se dá říci, že fungují jako relativně trvalý vzorec pro relativně velkou skupinu lidí. Jiné postoje mohou být pouze velmi proměnlivými reakcemi čistě individuálního charakteru na momentální a krátkodobé politické jevy či události, bez toho že by trvaleji strukturovaly další politické postoje či chování.

Dále z této definice plyne sociální funkce, jež politická kultura plní ve společenských systémech: a) integruje politickou komunitu v hodnotovém konsensu, b) reguluje a limituje rozsah politického jednání a způsobů dosahování politických cílů tím, že jim uděluje (či odebrává) legitimitu. Funkce politické kultury tak spočívá v tom, že definuje pole normality v politickém životě společnosti, stejně jako vymezuje hranice mezi politickou normalitou a politicky abnormálním či deviantním. Podobně také vymezuje hranice mezi privátním, soukromým světem a veřejným, světem politiky, čímž vlastně definuje základní pole legitimního působení politiky. Vedle postojových a hodnotových vzorců se politická kultura fixuje také v určitých politických a národních symbolech, mýtech a institucích politického systému.

Ve svém pojetí politické kultury se opírám zejména o klasickou teorii národních politických kultur Gabriela Almonda a Sidney Verby (1963). Tato teorie zdůrazňuje zejména rovinu politických postojů a mínění členů sociální skupiny (občanů národního státu), když definují politickou kulturu jako soubor přesvědčení a postojů (orientací) k politickému systému (jeho vstupním i výstupním částem) a k sobě samému jako politickému aktéru. Tato teorie také rozpracovává teorii politické socializace jako mechanismu udržování a předávání politické kultury uvnitř dané sociální skupiny. Tím, že se politická kultura „instaluje“ v procesu socializace, jenž formuje politickou osobnost každého jednotlivce, plní určitou konzervující funkci. Teoretikové socializace zdůrazňují výzkumy dokumentovanou tendenci lidí zpravidla po celý život fixovat určité vzorce politických orientací, internalizované jedinci zejména v období dospívání a ranné dospělosti. Některé výzkumy ukazují konzervativní vliv rodiny a dalších socializačních institucí na pozdější politické postoje a přesvědčení.

Vedle těchto konzervujících faktorů však do procesu politické socializace jedinců vstupuje politická zkušenost, konfrontace s reálnými politickými událostmi a působením nových politických institucí. Pod vlivem jejich působení tak může docházet v určité společnosti, sociální skupině (např. určité generaci) také k rychlé resocializaci, když se pod vlivem určitých silných osobních a skupinových zkušeností s politickými institucemi a událostmi mohou proměňovat staré, dlouho internalizované vzorce politických postojů a hodnot (tak můžeme mluvit například o *generaci 68*, o *dětech Sametové revoluce* atd.). Kolaps komunistického režimu, zkušenost s účinky vlivu veřejného mínění a občanské solidarity na mocenské instituce státu a na celý politický systém, nové zkušenosti s novými politickými institucemi rodící se české demokracie, vystavily bezpochyby většinu české populace procesu proměny politické identity a přeměny postojových a hodnotových vzorců. To se bude týkat zejména aktivních účastníků politicky převratných událostí *Listopadu 1989*. Tady bych se jen zmínil o významné roli *sociálních elit*, které tím že artikuluji širší skupinové politické zájmy, potřeby a hodnoty, mají zásadní význam při vytváření politické kultury společnosti. Ve střední a východní Evropě, kde chyběly alternativní politické elity, tuto roli sehráli téměř výlučně intelektuálové, kulturní elity. Jejich úkolem bylo formulovat alternativní politickou vizi a alternativní politickou kulturu, která by umožnila zbavit se dědictví komunistické minulosti a nabídnla jistý projekt budoucnosti.

Na druhé straně však politická změna mohla vést také u jednotlivců pouze k povrchní výměně užívané symboliky a rétoriky, pro níž se ujal lidový termín *převlékání kabátu*, zatímco hlubší a latentní postojové a hodnotové vzorce zůstaly v podstatě zachovány. To nemusí být jen problém starší generace, pro níž jsou mnohdy tradiční politické hodnoty a přesvědčení natolik spojeny s vlastní existenční zkušeností, že tlak na jejich změnu mohou cítit jako ohrožení a znejistění vlastní identity. I když nejmladší generace formuje své politické orientace v nových podmínkách a pod vlivem nových politických institucí, přebírají mnozí její členové často nereflektovaně některé staré modely politických hodnot a postojové vzorce, tradičně již zabudované v politické kultuře dominující v sociálním prostředí, v němž tyto aktéři komunikují, rozhodují se a jednají. Zároveň však může paralelně k socializaci nových postojových a hodnotových modelů, reagujících na zkušenost s novým institucionálním prostředím. Vzniká tak často bizarní směs starých a nových politických orientací, charakterizují postkomunistickou politickou kulturu – xenofobní nacionalisté se nazývají liberály, občanští demokraté vyhlásí válku občanské společnosti, komunisté a neofašisté se prohlašují za ochránce lidských práv.

Takto může, v nepřehledném prostředí *postkomunistického chaosu*, docházet v souvislosti s politickou změnou a působením nových politických insti-

tucí také k pomalé, generačně podmíněné změně politické kultury. Ale zároveň dochází i k opačnému procesu, výkon nových demokratických institucí je determinován a limitován charakterem existující dominantní politické kultury.

V tomto procesu může docházet k různým konfliktům. Jedním typem konfliktu může být *konflikt mezi různými partikulárními typy politických kultur* uvnitř společnosti (diferencovaných podle různých sociálních faktorů, generačně, třídně atd.). Z tohoto hlediska lze typologicky rozlišovat *homogenní a diferencované (heterogenní) politické kultury*. Almond a Verba mní, že všechny politické kultury moderních národních společností jsou smíšené kultury, zpravidla s jedním dominujícím a jedním dominovaným typem politické kultury. Mezi segmenty politické kultury však může panovat relativní *konsensus* (na základě existence jisté všeobecně sdílené roviny politických hodnot) nebo naopak *konflikt*, v případě absence této integrující kulturní roviny. Jak se pokusím ukázat dále, také v české politické kultuře lze identifikovat konflikt dvou typů politických kultur.

Jiný konflikt může nastat mezi typem politické kultury dominující ve společnosti a typem systému politických institucí. V teorii vývoje politických kultur Almond a Verba (1963) zdůrazňují určitou historickou vývojovou trajektorii od *parochiální politické kultury* zaostalých lokálních a kmenových komunit, přes *poddanskou politickou kulturu* tradičních autoritářských společností, až po nejvyvinutější *participativní politickou kulturu*, dominujícího typu politické orientace v občanské kultuře liberálních demokracií moderní západní civilizace. Almond a Verba dále vyslovili tezi o *kongruenci*, souladnosti určitých typů politických kultur s určitými typy politických systémů. Teorie kongruence pak slouží jako interpretativní východisko při výkladu stability a nestability politického systému a teorii politické změny. Tak *poddanská politická kultura* postrádající vyvinuté politické orientace k vstupním elementům do politického procesu² je v souladu s tradičními autoritářskými politickými systémy a stabilizuje systém, ale je v konfliktu s demokratickým systémem a destabilizuje jej. Tato teorie bude základem mých závěrečných úvah o politické kultuře a stabilitě české demokracie.

Nyní bych chtěl věnovat několik poznámek podmínkám vzniku nové postkomunistické politické kultury.

² Tj. rozšířená informovanost, vyvinuté postoje a přesvědčení a ochota k participaci týkající se občanských aktivit, zájmových sdružení, politických stran a masových médií, a dalších institucí účastnících se formulace politických otázek na „vstupu“ do politického procesu.

2. Podmínky formování nové politické kultury: Sametová revoluce a dědictví komunismu

Výzkumu politických kultur v postkomunistických zemích střední a východní Evropy naráží na problém nazvaný *tabula rasa* – neexistuje dostatek věrohodných dat, které by umožnily srovnat změny politických postojů a přesvědčení občanů před kolapsem komunistických režimů se současným stavem. Můžeme tedy pouze spekulovat a hypoteticky usuzovat na to, které soubory politických přesvědčení a postojevé modely jsou tradiční a vytvářely se v české společnosti již v éře byrokratického socialismu, či ještě v hlubší národní historické zkušenosti, a které vzory postojů a přesvědčení se formují v nové postkomunistické politické situaci. Přijme-li však za své východisko klasickou teorii politické kultury G.Almonda a S.Verby, pak zřejmě budeme nakloněni vidět v procesu instalace nové postkomunistické politické kultury dlouhodobou dynamiku socializačního procesu – jinými slovy, vzorce postojů a přesvědčení zjišťované dnes ve výzkumech veřejného mínění byly v mnoha ohledech formovány již socializací a zkušeností s politikou v nedávné realitě byrokratického socialismu, to se týká jak občanů a *občanské společnosti*, tak profesionálních politiků a tedy takzvané *politické společnosti*. Jak občanská tak politická společnost trpí ve své politické kultuře demokratickým deficitem, zejména vzájemnou nedůvěrou a nepřátelským *ideologickým myšlením*, důsledky a dědictvím komunistické minulosti³. Zde souhlasím se Schöpflinem, který upozorňuje, že faktor dědictví komunismu poznamenal významně postkomunismus a nelze jej proto při jeho analýze podcenit, jak však činí řada transitologické literatury (viz Schöpflin 2000).

Kolaps komunistického režimu po *Sametové revoluci* v listopadu 1989 vystavil českou společnost po dnech radostné euforie a vzedmutého demokratického étosu také jejím skrytým chorobám. Je zřejmé, že život v totalitárním systému byrokratického socialismu, jenž je součástí hluboké životní zkušenosti tří generací, zanechal v české společnosti své dlouhodobé sociologické, sociálně psychologické a kulturní důsledky. Jestliže komunistická minulost relativně rychle odcházela ve viditelných symbolech a institucích komunistické moci, pak v politické kultuře, obecných politických přesvědčeních, zvyklostech a latentních postojích českých občanů i politických elit se zabydlela dlouhodoběji, jako dědičná choroba.

Domnívám se, že pro českou postkomunistickou politickou kulturu mají největší význam čtyři sociálně politické faktory, jež jsou dědičnými éry

³ Téma ideologického myšlení jako znaku totalitní společnosti poprvé rozpracovala Hannah Arendt (1996), jeho přetváření v postkomunismus analyzuje inspirativně George Schöpflin (2000).

komunismu, ale zároveň se také v kontextu postkomunistické kultury reprodukuje. Prvním komunistickým dědictvím je rozvrácená a slabá občanská společnost. Druhým je vysoká míra sociální nedůvěry a nedůvěry občanů v institucionalizovanou (zejména stranickou) politiku a v tomto smyslu vysoký stupeň politického odcizení a pocitu občanské bezmocnosti a nízká míra pocitu občanské kompetence a vlivu na politiku. Třetím je chybějící pluralita přirozených⁴ a dlouhodobě kultivovaných politických elit (reprezentací různých segmentů společnosti). Čtvrtým je autoritářská mentalita, tedy určitý sociálně psychologický sklon velké části veřejnosti podléhat nekriticky politickým autoritám, často personalizovaným, svěřovat jim příliš velký díl kontroly a odpovědnosti, zároveň s pocitem vlastní osobní neodpovědnosti, nebo pocitem bezmocnosti a nemožnosti podílet se na řešení veřejných otázek.

Tato politická kultura velké části vzájemně si nedůvěřující české veřejnosti vytváří poptávku po silných charismatických nebo expertních autoritách, přivádí k moci spíše personifikované charismatické osobnosti (často s autoritářskými sklony) nebo byrokratické metody vládnutí, které vylučují („slabou“) konsensuální pragmatickou politiku a politiky, politiku legitimizovanou charismatickou osobností a spasitelskou ideologií či expertní schopností, než demokratickým konsensem a věcnou utilitaritou. Je pozoruhodné, kolik českých občanů je ochotno svěřit své veřejné záležitosti do rukou vlády expertů⁵ a jak velmi je v politickém diskurzu, zejména v první polovině 90. let, ceněna ideologická argumentace. Takovou charismatickou roli silného nekompromisního politického vůdce a ideologa a zároveň ekonomického experta v jedné osobě plnil v první polovině 90. let v české politice Václav Klaus⁶ (viz Nosál 1998, Saxonberg 1999). Jak tedy vypadá politická kultura české veřejnosti v postkomunistické éře 90. let?

⁴ Tj. založené na postupném spontánním a kontinuálním vývoji reprezentací politických zájmů různých, pluralitních segmentů společnosti.

⁵ Podle dat z výzkumu *Evropská studie hodnot* z roku 1999 je pro Čechy vláda expertů druhým nejpreferovanějším typem režimu po *demokracii*. Za dobrý politický režim považuje vládu expertů 63% českých respondentů (demokracii za dobrý režim považuje 92,6%, autoritářský režim s vůdcem 16,7% a vojenský režim 2,2% českých respondentů (viz Vlachová 2001).

⁶ Především Václav Klaus, ovšem spolu s řadou politických publicistů, prosadili dominanci ideologického myšlení v českém politickém diskurzu 90tých let. Silná ideologizace politiky se stala nejen dědictvím minulosti, ale také stále dále výrazně kulturně reprodukováným rysem české postkomunistické politické kultury.

3. Politická kultura a veřejnost

Jedním s diskutovaných postupů výzkumu politické kultury je metoda standardizovaných dotazníkových šetření velkých (často reprezentativních) souborů respondentů, či, jak to častěji nazýváno, výzkumu veřejného mínění. Přes řadu oprávněných kritik a omezení, umožňuje tato metoda srovnávat (i když na základě simplifikovaných indikátorů) určité charakteristiky deklarovaných politických postojů a přesvědčení velkého množství lidí. Hodnotu takových typů dat pro analýzu politické kultury zvyšují opakované výzkumy, poskytující časové řady. Právě určité stabilní několikaleté vývojové trendy, umožňují vidět přes různé determinované fluktuace mezi jednotlivými šetřeními určité kontinuálně sdílené politické postoje a přesvědčení, tedy to, co politickou kulturu dané komunity tvoří.

Data z výzkumů veřejného mínění z průběhu devadesátých let umožňují již dnes vidět určitým odstupem některé relativně stabilní rysy české postkomunistické politické kultury. Nemohu zde, na omezeném prostoru, bohužel věnovat pozornost všem relevantním aspektům politické kultury. Jsem nucen vybrat a proto zvolím pro ilustraci své interpretace současné české politické kultury jen některé významné indikátory.

Za jeden z nejvýznamnějších indikátorů politické kultury považují míru *občanské kompetence*. Tento indikátor použily ve své klasické studii Almond a Verba a od té doby byl v mnoha dalších výzkumech národních politických kultur opakovaně použit. Občanskou kompetenci lze operacionalizovat jako ochotu se osobně projevit (něco podniknout) proti nespravedlivému či nedemokratickému rozhodnutí politické moci (centrální vlády či místního zastupitelstva). V teorii demokratické politické kultury Almonda a Verby je „smysl pro občanskou kompetenci“ klíčovým prvkem. Je to víra, že občané mohou ovlivnit směr vládních rozhodnutí (na úrovni místních vlád nebo národních vlád). Almond a Verba rozlišují „subjektivní občanskou kompetenci“, víru že občané mohou něco udělat z místními nebo národními zákony, které považují za nespravedlivé, a „objektivní občanskou kompetenci“, aktuálním chováním určeným k ovlivnění vlády. Disparitu mezi těmito dvěma dimenzemi, zjištěnou ve všech pěti zkoumaných národech⁷, považují Almond a Verba za funkční v demokratické politické kultuře. Rezerva v pocitu subjektivní kompetence slouží podle Almonda a Verby jako potenciální kontrola zneužití moci a zvyšuje odpovědnost vlád (elit), zatímco „objektivní slabost obyčejného člověka umožňuje vládním elitám jednat“ (Almond and Verba 1963:481).

⁷ V knize *The Civic Culture* (1963) zkoumali Almond a Verba národní politickou kulturu v USA, GB, Německu (Spolková republika Německo), Itálii a Mexiku.

Opakované výzkumy veřejného mínění pořádané IVVM ukazují, že pokud by byly rozhodnutím místního zastupitelstva ohroženy zájmy většiny lidí projevílo by nesouhlas (podniklo něco proti tomu) pouze 25%–30% dotázaných – únor 1991 (34%), říjen 1992 (26%), červen 1994 (25%), leden 1995 (28%), únor 1996 (30%). Tedy 70%–75% dotázaných by buď chtělo ale nemohlo, nechťelo nebo nemohlo, nebo odpovědělo jinak či nevědělo. Vidíme tedy relativně ustálený segment české politické kultury (IVVM, 15.3.1996).

Tabulka č. 1

„Kdyby obecní zastupitelstvo přijalo rozhodnutí ohrožující zájmy většiny, chtěl byste proti tomu něco podniknout?“ – časové porovnání 1991–1996

	únor 1991	říjen 1992	červen 1994	leden 1995	únor 1996
„Ano, chtěl bych – a mohl“	34%	26%	25%	28%	30%
„Ano, ale není to možné“	40%	48%	47%	42%	44%
„Ne, nechťel – a nemohl“	4%	8%	10%	8%	6%
„Nevíím“	17%	14%	13%	17%	15%

Dopočet do 100% tvoří podíl jiných odpovědí (zdroj a datum výzkumu: IVVM, 15.3.1996)

Pro mezinárodní srovnání, data prezentovaná v klasické srovnávací studii politických kultur *The Civic Culture* G.Almonda a S.Verby (sbíraná v letech 1959–1960) ukazují, že proti místnímu nařízení, které by považovali za nespravedlivé by něco udělalo 78% Britů, 77% Američanů, 62% Němců (Západní Německo), 52% Mexičanů a 51% Italů (Almond and Verba, 1963:206–207). Data z let 1974 ukazují, že procento občanů s pocitem lokální občanské kompetence zůstává v USA stejný (77%), ve Velké Británii klesl o 4% (74%), v Německu výrazně stoupl o 8% (70%), v Holandsku bylo zjištěno 71% a v Rakousku 48% občanů s pocitem místní občanské kompetence (viz Conradt, 1989:232).

Ve výzkumu IVVM z června 1994 skupina dotázaných, která by vyjádřila svůj názor v souvislosti s rozhodnutím obecního zastupitelstva (n=263) rovněž odpověděla na otázku: „A co byste asi udělal?“ 23% by upozornilo poslance, 21% by písemně upozornilo obecní zastupitelstvo, 18% by šlo za starostou, 14% by volilo demonstraci nebo jinou formu veřejného protestu, 6% by organizovalo petiční akci, 11% by postupovalo jinak, například by využilo sdělovací prostředky nebo v nejbližších volbách by volilo jinou stranu (IVVM, 21.6.1994).

Podle analýzy dat výzkumu IVVM z června 1994, *Reakce občanů na rozhodnutí zájmů lidí* (IVVM, 21.6.1994), je diference v názorech na rozhodnutí

obecního zastupitelstva, které by ohrožovalo zájmy většiny lidí podle socio-demografických charakteristik podobná jako v případě akcí proti rozhodnutí vlády. Muži by se aktivně projevíli častěji (29%) než ženy (21%). Mezi dotázanými se základním vzděláním by něco podniklo 18%, zatímco mezi vysokoškolsky vzdělanými 39%. Přibližně stejně by vystupovali dotázaní podle věkových skupin s výjimkou nejstarších. Od 15 do 59 let by byla ochotna dát najevo svůj nesouhlas více než čtvrtina, u 60letých a starších takto odpověděla necelá pětina. Podle regionů projevíli největší připravenost vystoupit v případě rozhodnutí proti zájmům většiny dotázaných ve východních Čechách (35%). Podle sympatií k politickým stranám to byli stoupenci ODS (36%). Z těch, kteří jsou spokojeni s politickou situací by chtělo a mohla projevit nesouhlas s rozhodnutím obecního zastupitelstva polovina (IVVM, 21.6.1994).

V případě nedemokratického rozhodnutí vlády je podíl respondentů cítících se občansky kompetentní ještě výrazně nižší, než v případě lokální politiky.

Něco chtělo a mohlo by udělat proti rozhodnutí vlády ohrožujícímu zájmy většiny jen asi 14% dotázaných a asi 56% by chtělo, ale nebylo by to podle jejich názoru možné – průměry dat z výzkumů IVVM v letech 1991–1996 (IVVM, 15.3.1996).

Tabulka č.2

„Kdyby vláda přijala rozhodnutí ohrožující zájmy většiny, chtěl byste proti tomu něco podniknout?“ – časové porovnání 1991–1996

	únor 1991	říjen 1992	červen 1994	leden 1995	únor 1996
„Ano, chtěl bych – a mohl“	17%	11%	15%	14%	12%
„Ano, ale není to možné“	56%	59%	55%	53%	58%
„Ne, nechťel – a nemohl“	5%	11%	12%	11%	8%
„Nevíím“	5%	4%	2%	7%	7%

Sloupcová procenta, dopočet do 100% tvoří podíl jiných odpovědí (IVVM, 15.3.1996)

Analýza dat z výzkumu v únoru 1996 ukazují, relativně nejvyšší podíl občanů s vysokým pocitem občanské kompetence („chtěli a mohli“) je ve skupině dotázaných ve věku mezi 20–44 lety (17%), relativně velmi sebevědomě se projevují také osoby samostatně činné (25%). Naopak relativně vysoký podíl jednoznačně odmítavých odpovědí („ne, nechťel – a nemohl“) byl mezi věkovou kategorií 15–19 let a u občanů starších 60 let (v obou případech necelých 12%).

Z hlediska stranických preferencí vynikali relativně nejvyšším podílem ztotožnění s odpovědí „ano, chtěl – a mohl“ přívrženci levicových stran LB, KSČM a SDL, následují přívrženci ODS (16%); voliči ČSSD se ztotožňují s pocitem plně občanské kompetence v 11%, ale zároveň je mezi nimi absolutně nejvyšší podíl odpovědí „ano, ale není to možné“ (73%). Z regionálního hlediska se výrazněji lišily střední Čechy a jižní Morava (shodně 17% odpovědí „ano, chtěl – a mohl“), nízkým podílem (6%) naopak vynikal jihočeský region (IVVM, 15.3.1996).

Jak je patrné z uvedených výzkumů veřejného mínění, většina českých občanů udává nízkou úroveň občanské kompetence jak na místní úrovni (ve vztahu k místnímu obecnímu zastupitelstvu), tak na celostátní úrovni (ve vztahu k národní vládě). Pocit malého politického vlivu občanů je také provázen pocitem malé možnosti dosáhnout oprávněných požadavků – 77% dotázaných ve výzkumu IVVM z ledna 1998 (1127 respondentů starších 15 let) se domnívá, že má spíše menší nebo malou možnost dosáhnout oprávněných požadavků. Možnost vyjadřovat se otevřeně k problémům ve společnosti veřejnost hodnotí relativně příznivěji: spíše pozitivně ji hodnotí 51% dotázaných (za spíše menší a malou ji považuje 46% dotázaných).

Svou možnost ovlivnit řešení problémů v místě bydliště hodnotí podle tohoto průzkumu veřejného mínění IVVM z ledna 1998 asi 3/4 českých občanů jako spíše menší (40%) nebo malé (33%), asi 1/4 občanů považuje své možnosti za velké (3%) nebo spíše větší (20%). Toto rozložení názorů je téměř shodné z daty zjištěným v lednu 1997, kdy toto sledování názoru započalo.

Možnost ovlivnit řešení problémů na celostátní úrovni hodnotí jako spíše menší nebo malou ještě větší část dotázaných – 92%, z toho za malou ji označilo 74% dotázaných. Větší vliv si v této otázce připouští 4% dotázaných.

Ve všech zkoumaných oblastech své možnosti hodnotí lépe podnikatelé a živnostníci, lidé z vyššími stupni vzdělání, zvláště vysokoškolsky vzdělaní a muži; celkově lidé s dobrou životní úrovní. Z hlediska preferencí jsou spokojenější především stoupenci ODS. Možnost v místě bydliště považují za lepší i občané na venkově a posuzují je tak shodně muži i ženy. Vliv v místě postrádají obyvatelé velkoměst (IVVM, 6.2.1998).

Malá občanská sebedůvěra Čechů je problematickým rysem české politické kultury, tvořící vážnou překážkou v postupu další demokratizace české společnosti. Občané sami sebe nepovažují za kompetentní aktéry politického života. Asi tři čtvrtiny občanů si myslí že mají spíše menší či malou možnost dosáhnout svých oprávněných požadavků. Stejně velká část občanů si myslí, že mají spíše malý nebo nulový vliv na řešení místních problémů, vůči celostátní úrovni to pocituje dokonce 92% občanů. To ukazu-

je, že česká postkomunistická politická kultura se vyznačuje pocitem velmi slabé občanské kompetence a politické bezmoci, a co je zvláště varující, také velmi rozšířeným pocitem bezprávnosti.

Tento rys současné české politické kultury považuji za jednu z nejvážnějších překážek rozvoje demokratické – občanské politické kultury, tedy i stabilizace demokracie. V české postkomunistické společnosti může tato občanská bezmocnost a pocit bezprávnosti uvolňovat prostor nedemokratické politice a skýtá potenciální nebezpečí delegitimizace nových postkomunistických politických institucí a vznik nových postkomunistických forem nedemokratických či quasi-demokratických režimů.

Z výzkumů veřejného mínění lze usuzovat, že politická kultura české veřejnosti má v postkomunistické éře 90.let zhruba tuto strukturu: kultura široké části veřejnosti je dominována politicky spíše pasivní či apatickou „poddanskou kompetencí“, tj. že většina lidí cítí že nemají či nechtějí uplatňovat svůj vliv na politiku a schopnost či možnost politicky jednat připisují pouze politické elitě (úřadům a politikům). Menšinou ve veřejnosti je „občansky kompetentní“ veřejnost, která si je vědoma své možnosti zasahovat do veřejných záležitostí i odpovědnosti za politiku a je ochotna se osobně politicky projevit i proti autoritě politické moci, pokud ona koná nespravedlivě či nedemokraticky. Z průměrných čísel z každoročních výzkumů veřejného mínění z let 1991–1996 soudím, že za ty, kdo jednoznačně vykazují ve smyslu typologie Almonda a Verby (1963) tzv. občanskou kompetenci lze považovat jen asi 14% občanů ve vztahu k celonárodní politické úrovni (vládě) a 29% občanů, pokud jde o lokální politiku (obecní zastupitelstvo), zatímco poddansko apatickou část veřejnosti tvoří asi 70% občanů⁸. Za jistých okolností však asi 2/3 z poddansko apatických občanů se může mobilizovat k určitým projevům občanské politické participace, kterou však v současnosti s různých důvodů považují za nemožnou. V nejvyšších demokraciích zjišťují sociologové mezi občansky kompetentními a poddansky orientovanými občany zhruba obrácený poměr.

V české společnosti trvale po dobu celých 90. let převládá pocit malé občanské kompetence a schopnosti prosadit svá občanská práva. Výzkum veřejného mínění z roku 1998 také ukazuje, že většina občanů má pocit, že ve své zemi má spíše menší nebo nulové možnosti uplatnit svá občanská

⁸ Tato čísla jsou průměry za léta 1991–1996 z odpovědí na otázku zjišťující ochotu podniknout něco proti rozhodnutí vlády a obecního zastupitelstva ohrožujícího zájmy většiny. Do „poddanské“ části veřejnosti jsem započítal vedle těch kdo odpověděli, že by „nechtěli – a nemohli nic podniknout“ také ty, kdo odpověděli „ano, ale není to možné“ a ty, kteří odpověděli „nevím“. Data pocházejí z výzkumů IVVM 1991–1996.

práva: 92% občanů si myslí, že mají dnes spíše menší nebo malou možnost ovlivnit řešení problémů na celostátní úrovni, 77% občanů soudí, že mají dnes spíše menší nebo malou dosáhnout oprávněných požadavků a 73% občanů myslí, že dnes mají spíše menší nebo malou možnost ovlivnit řešení problémů v místě bydliště. Pouze možnost otevřeně se vyjadřovat k problémům ve společnosti označila asi polovina občanů za velké či spíše větší. Možnost ovlivňovat věci veřejné tedy nevidí občané ve svých rukách.

Poddanská orientace k politice a pocit bezmoci sebou může nést i autoritářskou mentalitu, potřebu být veden a ovládán (či opačný extrém, touhu ovládat a vést jiné). Srovnání dvou výzkumů z let 1992 a 1996⁹ ukazuje, že hodnotové politické orientace měřené na škále demokratické/autoritářské orientace jsou celkově mezi obyvatelstvem stabilizované a lidé celkově mírně preferují spíše demokratické orientace. Avšak relativně větší část dotázaných souhlasila s tím, že „*lidé potřebují tvrdou ruku*“ (50%), že *ve společnosti má být hlavně pořádek* (94%) a téměř 50% nesouhlasilo s tvrzením, že *prosím lidé jsou schopni sami řídit a spravovat své záležitosti*. Takové prostředí může vytvářet poptávku po silných, paternalistických autoritách, a potenciálně přivádět k moci spíše autoritářské a charismatické osobnosti a autoritářské metody vládnutí a zároveň vylučovat participativní a konsensuální politiku a politiky. Výzkumy veřejného mínění také ukazují, že přes 70% Čechů sice preferuje v každém případě demokracii (a v tom jsou Češi většími stoupenci demokracie než Slováci, Poláci i Maďari, nemluvě o Rusech), ale třetina Čechů nijak demokracii jako systému nefandí; 10% Čechů připouští, že diktatura je možná lepší než demokracie a asi 15% soudí, že pro lidi jako jsou oni v tom není žádný rozdíl.

V tomto kontextu obecné národní politické kultury nové politické elity vytváří normativní model politické kultury pro novou, postkomunistickou éru. Na politické scéně se v průběhu 90.let stáváme svědky boje o novou představu politiky, o její obsah, loajalitu, symboly i způsoby dosahování politických cílů.

4. Nové elity a politická kultura¹⁰

Úkolem nové elity bylo zvládnout revoluci, ovládnout radikalizované masy občanů a získat na svou stranu ty dezorientované vrstvy obyvatel, které mohly být starým režimem ještě manipulovatelné a použity v obávané kontrarevoluci. K tomu mohl posloužit skutečně účinně jediný nástroj:

⁹ viz FOCUS, analýza voleb 1992, 1996.

¹⁰ Tématem nových elit v české postkomunistické společnosti se zabývá můj článek ve sborníku *Sociální studia 4* – viz. Nosál 2000. Zde z něj prezentuji pouze zkrácenou a doplněnou část.

nový *politický mýtus* a *charismatictí vůdci*, kteří jej zvěstují. Opoziční lídři objžděli shromáždění lidí jako noví věrozvěstové, masy demonstrantů opojení náhlou svobodou protestovat a svobodně se veřejně vyjadřovat byly fascinovány živým kontaktem s novými rétory odvážných a radikálních politických vizí. Šedý a nudný konec komunismu se proměnil v opojné pouliční divadlo plné vzrušení. Tady někde se zrodily charismatické postavy nové doby, do té doby naprostě většině obyvatel zcela neznámí literáti, ekonomové, akademici. Na arénách českých náměstí a samozřejmě především pak na mediální aréně se podruhé, tentokrát na očích veřejnosti, zrodili vůdci nových elit a nové politické mýty.

V českém případě se o roli zakladatelského mýtu nové politické komunity, postkomunistické společnosti, utkaly záhy (a stále utkávají) dva zakladatelské mýty, normativní modely nové politické kultury – komunitaristický model *politické kultury pravdy a lásky* a technokratický model *politické kultury neviditelné ruky trhu*. Oba modely přitom představují různé varianty *idealisticko-moralistické politické kultury* založené na normativní ideologii¹¹. Oba proslavili v českém prostředí známí mluvčí z tribun revolučních náměstí, studentských poslucháren a podnikových hal. První proslavil ještě jako disidentský dramatik, spisovatel a vůdčí osobnost Charty 77, Václav Havel, jako *nepolitickou politiku a život v pravdě*. Druhý mýtus proslavil Václav Klaus, charismatický vůdce nové české pravice a vůdčí postava projektu ekonomické transformace a zejména privatizace, jako společnost *neviditelné ruky trhu*. První mýtus je spojován zejména s konceptem *občanské společnosti*, spontánní samoregulace společenského řádu prostřednictvím spontánního vývoje od státu a donucení nezávislých struktur společnosti. Druhý je spojován s konceptem monetarismu, samoregulace společenského systému prostřednictvím spontánní vlády peněžních vztahů ve volném prostředí trhu spolu se silnou a disciplinovanou organizací stranické politiky, která tento společenský mechanismus ve společnosti prosadí.

Obě vize byly zakotveny v abstraktním světě politických idejí a aspirovaly na to poskytnout univerzální vizi pro novou éru postkomunismu. Obě aspirovaly na to uvést do života novou ideokracii, stojící proti nenáviděné ale mrtvé ideokracii Leninismu – prvnímu světskému náboženství světa spojenému se státem. Oba mýty zdůrazňovaly moment osvobození: první od koercivního státu a jeho policejního a byrokratického aparátu, druhý od státního ekonomického plánování. Snad proto byly oba mýty tak vášnivě prosazovány a hájeny, že jeho tvůrci a konzumenti nejvíce trpěli tím, co nové mýty měli zničit. První trpěli organizovaným státním terorem, policejním a byrokratickým omezováním, jehož byli v roli souzených a vězňů

¹¹ Viz Nosál 1998.

účastní, druzí pak centrálním plánováním, jehož se museli jako sociální a ekonomičtí experti, technokraté, bankéři a manažeři socialistických podniků účastnit.

Obě vize měly své stoupence v různých frakcích nové politické třídy: první zejména mezi intelektuály, humanistickou a uměleckou inteligencí a mezi disidenty (tvořících část politické elity, kulturní elitu a část mediokracie), druhá měla stoupence zejména mezi technickou inteligencí, technokraty, manažery a podnikateli. Monetarismus oslovil různorodou frakci technokracie – ty ekonomy, sociální vědce a další odborníky, kteří byli blokováni ve svých kariérách, byli frustrováni a toužili po větší racionalitě.¹² Samozřejmě tyto hranice nebyly ostré.

Nové politické elity však nereprezentují ani tak pluralismus společnosti, její touhy a naděje, jako své vlastní fantazie, frustrace a touhy; fantazie, frustrace a touhy nových charismatických a spasitelských vůdců a frakcí nové politické třídy: manažerské elity (technokratů, bankéřů a náměstků), nové politokracie (profesionálních politiků, politické a vládní byrokracie) a částečně humanistické inteligence (vědečtí a umělečtí intelektuálové a mediokracie).

Domnívám se, že postkomunismus vzniká spíše jako pokus o *novou ideokracii* nastolenou shora *novou politickou třídou*, která tu starou leninskou střídá, nežli jako budování otevřené společnosti zdola, jako výraz zájmů a participace různých segmentů občanské společnosti.

Nová postkomunistická ideokracie počátku postkomunistické transformace v první polovině 90.let se otevřené společnosti pouze podobá, ale jako její obraz v nekvalitním zrcadle, či obraz liberálního kapitalismu, který byl opsán z marxisticko-leninských brožurek. Některé politické konflikty a krize postkomunistických společností lze proto vysvětlit lépe z perspektivy ideokratické Ummy, nežli z perspektivy západní liberální společnosti. Panuje zde jiná logika a jiné významy, přestože formy institucí a slovní pojmy v politickém diskurzu byli z liberálního světa převzaty. Třebaže toto instalování demokracie shora je demokraticky legitimizováno občany ve volbách, sociologicky lze do jisté míry interpretovat prudký přechod z nedemokratického komunistického režimu k demokratickému politickému systému jako budování demokracie shora; parafrázuji-li slova Ralpa Dahrendorfa, hodiny nové elity předběhly hodiny občanů. Krizi postkomunistické pravice, která zachvátila celý postkomunistický systém je možné vysvětlit krizí víry v nový mýtus, když zápas o kontrolu nad privatizovaným majetkem a reálné chování jejich věrozvěstů falzifikoval sakrální podobu nového mýtu. V Česku k tomu procesu dochází v druhé polovině 90.let

¹² Viz Eyal et al. 1998: 90.

a proces se vnějškově symbolicky manifestuje jako zrada a atentát (tzv. „Sarajevský atentát“, po němž se rozpadá Klausova vláda a dochází k rozštěpení Klausovy ODS). Původní boj o ideologickou čistotu projektu nové postkomunistické společnosti, ideologickou pravdu bez přívlastků, se omezil na boj o moc bez přívlastků.¹³

Eyal, Szelenyi a Townsley si rovněž všímají procesu sekularizace a rutinizace těchto postkomunistických charismatických vizí. Ta podle nich ústí k reinterpetaci původních posvátných mýtů nové éry: monetaristé reinterpetují svou zakládající ideologii jako rozpočtovou restrikcí a idea 'občanské společnosti' bývalých disidentů je reinterpetována na ideu občanského vzdělávání. Výsledkem této reinterpetace a postupně se dohromady svařujících zájmů a identit různých frakcí mocenského bloku je manažerská mentalita, sdílená všemi frakcemi nové politické třídy.¹⁴

Prázdňé místo autonomních politických elit v systémech leninských ideokracií, jež souvisí s destrukcí občanské společnosti a nezávislé střední třídy, předznamenalo počáteční podmínky pro transformaci třídní a mocenské struktury postkomunistických společností. Postkomunistická rekonstrukce společnosti neprobíhá *na ruinách* komunismu, ale *z ruin* komunismu. V průběhu etablování nové politické třídy hraje významnou roli sociální a kulturní kapitál. Přístup k vlivným sociálním sítím umožňuje realizovat manažerský a technokratický kulturní kapitál jako hlavní symbol rozhodovací kompetence v nové postkomunistické politické kultuře volného trhu a manažerismu. Intelektuálně etický kapitál původní revoluční disidentské opozice je postupně marginalizován, stejně jako její pozice v nové politické třídě. Také sociální pozice nově vznikající třídy vlastníků, založená pouze na (v postkomunistickém systému příliš rizikovém) ekonomickém kapitálu, je podřízena politicko-manažerské kontrole nové politické třídy. Vlastnická buržoazie stojí v závislém postavení střední třídy.

Nový mocenský blok, spojení politiků a manažerů, uzavírá politickou třídu do vzájemných bojů vnitřních bojů o kontrolu nad privatizovaným majetkem a o dominantní politický mýtus. To vzdaluje politickou třídu od zbytku společnosti, od dělnické třídy a zárodků střední třídy. Pokusy částí politických elit emancipovat se jako autonomní politická elita krachují často na faktoru „zpečených“ sociálních sítí a provazujícího klientelismu a na nedůvěře veřejnosti. Důležitým zdrojem moci nové politické elity je

¹³ To myslím zřetelně ukazuje rozpad pravicové koalice po sponzorské aféře ODS a tzv. opoziční smlouva o podílu na moci, kterou uzavřela ODS, vzorová strana postkomunistické pravice se svým úhlavním ideologickým nepřítelem, sociální demokracií.

¹⁴ Viz Eyal et al 1998: 87.

tak vedle *kulturního kapitálu* který zdůraznil ve své teorii třídní struktury postkomunistických společností Iván Széleányi, specifický *sociální kapitál*.

Zatímco se příslušníci politické elity, mediokracie a akademičtí intelektuálové přou v první polovině 90.let zejména o ideologická témata, o definici pravicové politiky, liberalismu a volného trhu (bez „přívlastku“ či s různými akcenty), u třetiny až 46% občanů vládnu v letech 1991–1995 vůči politice negativní pocity nedůvěry, zlosti a hnusu, kontinuálně narůstá počet těch, kterým je politika indiferentní (z 11% v roce 1991 na 26% v roce 1995) a mezi 58% a 32% kolísá počet těch, kdo politice připisují pozitivní asociace participace, vášně, nadšení a zájmu (viz Plasser –Ulram –Waldrauch, 1998). Na konci devadesátých let dochází k mocenskému spojení původních konkurentů a zásadních ideologických protivníků v politické elitě (ČSSD a ODS) v tzv. *opoziční smlouvě* a zároveň ve veřejnosti stoupá nespokojenost s politikou a pocit, že ve stranickém spektru neexistuje důvěryhodná alternativa a politická společnost se zpronevřuje svému úkolu reprezentace zájmů občanů. Zároveň dochází k oživení aktivity občanských iniciativ, kritizující českou stranickou politiku (v nichž se angažují také bývalí studentští vůdci *Sametové revoluce*).

5. Závěry: Konflikty v politické kultuře a problém stabilizace demokracie.

Konflikt uvnitř české politické kultury má několik rovin: je to konflikt mezi poddanskou politickou kulturou s rysy autoritářství a participativní občanskou politickou kulturou. Tento konflikt má částečně své podobnosti s dalším konfliktem v rovině normativní politické kultury formulované intelektuálními elitami: sporem mezi dvěma normativními modely: *politickou kulturou neviditelné ruky trhu* (tj. politické rovině neviditelnou rukou organizačně-stranické moci na politickém trhu) a *politickou kulturou nepolitické politiky a života v pravdě* (tj. politikou angažované participace občanské společnosti). Tento trvalý konflikt dvou kultur v české společnosti nabývá na ostrosti. To je také možná pozadí obav o stabilitu demokracie.

Výzkumy ukazují, že od roku 1991 postupně pravidelně každý rok klesalo přesvědčení Čechů o nezadržitelném vývoji k demokracii. V roce 1991 51% občanů bylo přesvědčeno že vývoj k demokracii je nezadržitelný, zatímco 24% soudilo, že to není jasné. V roce 1998 se obě skupiny názorů téměř vyrovnaly, přibýlo těch, kdo považují další vývoj k demokracii za nejasný (29%) a ubylo optimistů přesvědčených o nezadržitelnosti demokratického vývoje na 33%. Také klesala tak jako tak značně nízká důvěra v politické instituce, i když struktura důvěryhodnosti institucí zůstává zhruba zachována. Největší důvěru si tradičně podržela nadstranická instituce prezidenta. Po prezidentovi, který jediný si v průběhu 90.let udržel důvěru

více než poloviny občanů, následuje (podle výzkum z roku 1994) vláda (56%), soudy (40%), masová media (40%) parlament (32%), veřejná správa (27%) a politické strany (24%).

Česká politická kultura (a v tom se více méně podobá ostatním postkomunistickým politickým kulturám) vykazuje značnou nedůvěru politickým institucím, zejména těm, které jsou spojeny se stranickou politikou. Parlament a ještě více politické strany se těší minimální důvěře veřejnosti. Není zde bohužel prostor hlouběji analyzovat tuto otázku, ale ukazuje se, že politická společnost, tj. sféra profesionální a stranické společnosti se nachází v izolaci od občanské společnosti. Nedostatek důvěry ze strany občanů, a nepřátelský postoj části politické reprezentace vůči občanské společnosti, pokud se ona politicky projevuje mimo volby, vede k dlouhodobému a stále narůstajícímu konfliktu, který je podle mého soudu konfliktem mezi technokraticko-manažerskou politickou kulturou postkomunistických stranicko-politických oligarchií a komunitaristickou politickou kulturou menší části politicky aktivní občanské společnosti. Spor o nezávislost České televize, jehož jsme byli svědky, je zřejmě jednou z bitev tohoto konfliktu¹⁵. Osud stabilní demokracie závisí na tom, zdali po této a dalších politických konfliktech přežije a posílí občanská společnost a její občanská politická kultura. Zatím jsme, zdá se uprostřed narůstající krize politické reprezentace a důvěry v institucionalizovanou politiku, ale také nepřehlédnutelných projevů občanské kompetence části české společnosti.

Vývoj politické kultury v české postkomunistické společnosti je nutno vidět v kontextu celé postkomunistické transformace ve střední a východní Evropě (není příliš relevantní srovnávat současnou českou společnost s dlouho stabilizovanými západními demokraciemi). Tento relevantní komparativní pohled na vývoj v ostatních postkomunistických zemích ukazuje v mnoha ohledech podobný obraz postkomunistické politické kultury, u některých indikátorů však vykazuje česká politická kultura přeci jen poněkud relativně optimističtější tendence, umožňující vidět ve směru stabilizace demokratických postojů a přesvědčení v české společnosti jisté nadějně náznaky¹⁶.

¹⁵ Seminář CEFRES, na kterém byl prezentován tento text, probíhal v době vrcholící krize v České televizi, v níž skupina televizních pracovníků spolu s řadou významných osobností české kultury i solidarizujícími se občany protestovali proti zasahování stranických zájmů (z nichž byla viněna zejména ODS) do vedení a vysílání veřejné televize.

¹⁶ Ke komparaci politických kultur ve střední a východní Evropě poskytuje řadu podnětů Plasser et al. 1998.

Literatura

- Almond, G. and Verba, S. (eds.) (1963), *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Almond, G. and Verba, S. (eds.) (1989), *The Civic Culture Revisited*. London: Sage.
- Arendt, H. (1996), *Původ totalitarismu I-III*. Praha: OIKOYMENH.
- Conradt, David, P. (1989), Changing German Political Culture. In Almond G. and Verba, S (eds.), *The Civic Culture Revisited*. London: Sage.
- Eyal, G., Szelenyi, I. and Townsley, E. (1998), *Making Capitalism Without Capitalists. The New Ruling Elites in Eastern Europe*. London, New York: Verso.
- Nosál, I. (1998), *Politická kultura v procesu demokratizace české postkomunistické společnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého, (nepublikováno).
- Nosál, I. (2000), Zrození nové politické třídy a její politické kultury: mezi otevřenou společností a dědictvím leninismu. In *Sociální studia 5. Sociální exkluze a nové třídy*. Brno: Masarykova univerzita.
- Plasser, F., Ulram, P. A. and Waldrauch, H. (1998), *Democratic Consolidation in East Central Europe*. London: Macmillan.
- Saxonberg, S. (1999), Václav Klaus: The rise and fall and re-emergence of a charismatic leader. *East European Politics and Society*. 13 (2).
- Schöpflin, G. (2000), *Nations, Identity, Power*. London: Hurst & Company.
- Vlachová, K. (2001), Legitimita demokracie a důvěra v instituce v České republice. In: *Sociální studia 6. České hodnoty 1991–1999*. Brno: Masarykova univerzita.

„ČESKÁ POLITICKÁ KULTURA“ A JEJÍ EVROPSKÉ KONTEXTY Z HLEDISKA POLITICKÉ ANTROPOLOGIE¹

PETR SKALNÍK

Úvod

Tento příspěvek se pokouší dát českou politickou kulturu, tak jak se formuje v současném postpadově období, do souvislosti s vývojem evropským a světovým. Nahlížena z hlediska politické antropologie je politická kultura konsenzuálně vytvářený, poloautonomní sociální jev, konzervativní a odolný vůči změnám. Může proto být i překážkou na cestě k demokracii v zemích, v níž po dlouhou dobu převládal totalitní nebo autoritářský politický systém. Politickou kulturu můžeme definovat jako ty hodnoty, postoje a praktiky, obvykle odvozené z minulosti, jež způsobují variabilitu politických procesů (viz. Skalník 2000: 65; srovnej s Skalník 1983: 27, pozn.4). Bezesporu se politická kultura mění, ale pomaleji než každodenní politika a ekonomika země, regionu nebo společenství. Politická kultura je spíše součástí ideologie té které sociální kolektivity a není tedy zařaditelná mezi taktické nástroje politiky. Ti političtí činitelé, kteří politickou kulturu podceňují, nepřihlížejí k ní a nesnaží se jí i měnit v souladu se svými politickými cíli, nebudou úspěšní. Politická kultura jako pověstný bumerang vrátí praktické snahy politiků, stran, hnutí i nejdemokratičtějších politických sdružení zpět na místo, odkud začaly. V politické vědě byla kdysi politická kultura považována za „jeden z nejpůvodnějších a nejsvědnějších pojmů“ (Elkins and Simeon 1979: 127). Dnes se politická kultura vrací jako bumerang na akademická kolbiště, i když jedním z důvodů návratu může být nevyčerpání potenciálu tohoto pojmu právě politickou vědou (Inglehart 1988).

Politická kultura působí, uznána či neuznána, v každé politické činnosti: není politiky bez politické kultury. Pojem politická kultura se původně dostal z antropologie do politické vědy (Brown 1984: 1; Skilling 1984: 118) a nyní, po dlouhé pouti politickou vědou, se do antropologie vrací. Politická antropologie přináší s sebou akcent na terénní výzkum, v němž

¹ Tento příspěvek byl napsán díky podpoře Grantové agentury Akademie věd České republiky (grant A8111001) na jaře 2002.